

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Збірник наукових праць

**Актуальні
проблеми
сучасної
філології**

МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Випуск XVII

*Наукові записки
Рівненського державного
гуманітарного університету*

Рівне–2009

ББК 81 Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету.
А 43 Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії.
4 Вип. 17. – Рівне: РДГУ, 2009. – 176 с.
УДК
811.161.2

У збірнику вміщено праці аспірантів, професорсько-викладацького складу мовознавчих кафедр Рівненського державного гуманітарного університету, Національного університету «Острозька академія» та інших вузів України з актуальних проблем граматичної будови української мови. Об'єктом лінгвістичного аналізу виступають структурні одиниці різних рівнів мовної системи. У полі зору мовознавців питання синтаксису, морфології, лексикології, мовної освіти тощо.

Для викладачів, аспірантів, студентів філологічних факультетів, учителів української мови.

Редакційна колегія:

Головний редактор **Шульжук Каленик Федорович**,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови
Рівненського державного гуманітарного університету,
дійсний член Академії наук вищої школи України

Заступник головного редактора **Степанова Ольга Іванівна**,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Рівненського державного гуманітарного університету

Члени редакційної колегії:

1. **Архангельська А.М.**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального мовознавства та славістики Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету.
2. **Вихованець І.Р.**, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту української мови НАН України (м. Київ).
3. **Вокальчук Г.М.**, доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
4. **Загнітко А.П.**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Донецького національного університету.
5. **Кірілкова Н.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
6. **Кузьмич О.О.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
7. **Мандрик Н.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри методики викладання та культури української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
8. **Мірченко М.В.**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки.
9. **Тищенко О.В.**, доктор філологічних наук, професор, проректор з наукової роботи Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету.
10. **Шкарбан Т.М.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
11. **Шульжук Н.В.**, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри методики викладання та культури української мови Рівненського державного гуманітарного університету.

Упорядник: Степанова О.І.

Друкується за рішенням вченої ради
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 2 від 25 вересня 2009 р.)

Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12. Рівненський державний гуманітарний університет.
(вул. Остафова, 31; кафедра української мови)

УДК 811.161.2

Наталія КИРИЛКОВА

ОНОВЛЕННЯ СЕМАНТИКИ ФОЛЬКЛОРНОГО СЛОВА В АВТОРСЬКОМУ ТЕКСТІ

Об'єктом спостереження у статті є спроби реалізації значень лексем поетичного словника українського фольклору у драмі-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки.

Ключові слова: оновлення семантики, семантичний паралелізм.

Специфіка образного мислення і талант Лесі Українки сприяли привнесенню зображальних засобів фольклору до скарбниці української літературної мови. У другій половині XIX ст. у фольклори змів з'являються нові семантичні нашарування, відбувається процес розвитку їх значення, вони все частіше використовуються як стилістичний прийом. Незважаючи на те, що мовна творчість поетеси була об'єктом дослідження багатьох мовознавців, зокрема вивчалася С. Єрмоленко, С. Богдан, П. Тимошенком, В. Мерзвинським, питання про зв'язок авторського слова із фольклорними джерелами залишається актуальним і багатоаспектним. Метою цієї розвідки є аналіз деяких прийомів метафорично-контекстуального оновлення семантики фольклорного слова у драмі-феєрії «Лісова пісня».

Зоря у мові досліджуваного твору вжите як із прямим значенням, так і з переносним, новим, що зумовлене незвичним поєднанням слів: *Тихі, ніжні зорі / Спадали з неба – / Білі, непрозорі – / І клалися в намети* (99). Тут сніжинки – *зорі*, очевидно, активізуються семи 'правильної геометричної форми', 'блискучі'. У контексті: *Ох, зірка в серце впала!* (115), – *зірка* – 'кохання'. Перенесення значення відбувається на основі семи 'захоплюючий', 'вражаючий до глибини душі'. В іншому контексті *зорі погасли* пов'язане із віруванням про те, що падаюча чи згасаюча зірка – це кінець людського життя. У поетеси – 'втрата сенсу людського життя без щастя бути коханою': *Так що ж мені робить, коли всі зорі / Погасли і в вінку, і в серці в мене?* (151).

Свою поетичну творчість Леся Українка не випадково назвала *співом, піснею*. Образи-поняття *сопілка, голос, мова* виявляються семантично вагомими в широкому контексті драми-феєрії. Сполучуваність цих слів-понять ґрунтується на поетичній традиції, що саме *сопілка* передає стан

душі, справжню сутність людини: *Твоя сопілка має кращу мову. Заграй мені, а я поколишуся, / Бач, я за те люблю тебе найбільше, / Чого ти сам в собі не розумієш, / Хоча душа твоя про те співає / Виразно-щиро голосом сопілки* (135). Саме цей ланцюжок допоміг авторці прийти до прикрого висновку про убогість людської стежки, до відомого крилатого вислову із драми-феєрії: *Ні, любий, я тобі не дорікаю, / А тільки – сумтно, що не можеш ти / Своім життям до себе дорівнятись* (135). Весь же твір, на нашу думку, побудований на великому семантичному полі, яке засвідчено усталеними сполуками, пареміями, фразеологізмами, широкими контекстами народнопоетичних творів із словами *душа (дух) – без душі; за душею (не мати); влізти в душу; душі не чути; душа відлетіла; серцем і душею; щоб дух і не пах; руським духом пахне; на дух не переносити; браття по духу; запасти в душу; душа розривається; зазирнути в душу; душа в душу; припасти до душі; відкрити душу* та багатьох інших. На широкому тлі драми маємо протиставлення істот *без душі* та *вбогих душею* не на користь останніх. Усталена сполука *без душі* активізує свою внутрішню форму: *Ну, дівонько, хоч ти душі не маєш, / Та серце добре в тебе* (124). У понятті *дух* виділяються контрасні риси, різні якості реалізації. *Дух* розщеплюється на *дух рабський* і *дух вільний*: *Не гідна ти дочкою лісу зватись, бо в тебе дух не вільний, лісовий, а хатній, рабський!* (158). В анатомічні контекстуальні зв'язки зі словом *душа* входить іменник *пара (відьомська)*.

Спостерігаємо перенесення значення, явище енантіосемії, коли *бездушні* виступають носіями духовності, а ті, що *з душею*, – без душі, не здатні бути гідним исвого дару. Так, Килина порівнюється з лукавою видрою (*лукавий* – ефемізм до слова *чорт*), хижою риссю: *Лукашу, / Нехай ся жінка більше не приходить – / Я не люблю її – вона лукава, / Як видра*

(143).

О. Г. Муромцева у статті «Головні процеси в розвитку лексичного складу української літературної мови другої половини XIX – початку XX ст.» пише, що в цей період відбувалися і якісні зміни словникового складу української літературної мови, що виявились у різних семантичних процесах. Типовим і насправді масовим явищем було переосмислення загальноживаних слів з конкретним значенням, що приводило до полісемії слова – одного із важливих знарядь мови. Особливо цей процес активізувався у публіцистичному стилі [2, с. 23]. Так, у зв'язку із принесенням у художню літературу публіцистичного струменя слово *воля* набуває значення 'щирість людських стосунків', *неволя* – 'потреба приглушити власні душевні поривання', 'прагнення гармонії, краси'. Міфологічні істоти у Лесі Українки – волелюбні істоти. У репліці Лісовика знаходимо: *Я звик волю шанувати* (95). У контексті замінені сема 'неістота' і слово вступає у семантико-граматичні зв'язки із дієсловами на означення дій, станів людини: *ходить воля* (95) тощо.

У репліці людини із драми коренева морфема *вол-* зустрічається лише у складі лексеми *божесвільний*, що має виразно негативні конотації. Другий компонент слова підтримується Мавкою і вона у слові *божесвільний* чує лише *вільний*.

Семантичний паралелізм народної пісні висвічує традиційний символ у нових мовно-зображальних зв'язках. При цьому образом стає і звукова форма слова, і його лексична семантика, що часто «переливається» з однієї граматичної словотвірної форми в іншу, і зіткнення в синтаксично однотипних структурах анатомічних понять, і несподіване зіставлення світу зовнішнього сприйняття з картинами психологічного, емоційного світу [3, с. 111]. Несчастливє кохання Леся Українка порівнює із любов'ю берези і вітру, асоціативно звертаючись до внутрішньої форми фразеологізмів *шукати вітра в полі, в голові вітер, пішло за вітром*:

Мавка: Спитай березу,

Чи кається вона за тії ночі,

Коли весняний вітер розплітав

Її довгу косу?

Русалка: ну, то нехай тепер жалобу спустить

Аж до землі, бо вітра обійняти

Повік не зможе – він уже пролинув (150).

Семантичний паралелізм ґрунтується на стилістичному ефекті зіткнення прямого і переносного значення слова *вітер*. За спостереженням С. Я. Єрмоленко, «слова-поняття, навколо яких розгортаються народнописенні паралелізми, повторюються досить часто в подібних, однакових контекстах і стають усталеними, традиційними образами з виразним фольклорним забарвленням» [3, с. 119].

Цікавим, на нашу думку, є семантичний ланцюг *серце – калина – кров – злидні*, що поєднуються поетесою в одній сцені.

Злидні: Дай калину.

Оту, що носиш біля **серця!** Дай!

Мавка: Се **кров** моя!

*Злидні: Дарма, ми любим **кров!*** (160).

Побутують усталені уявлення про зв'язок калини з «гірким» коханням, серцем, яке нагадує кісточка цієї рослини. Калина у народній творчості має усталений епітет *червона*. Червоний сік калини вступає в асоціативне поле з іменником *кров*. Тут присутній натяк на фразеологічну одиницю *серце кров'ю обливається*, ще *випити кров, смоктати кров*. У поетеси саме *злидень* смокче *калину* (160) – 'кров люблячого серця'. Злидні уособлюють мізерне, убоге, жалюгідне, що нівечить калину – *цвіт душі* (134). Калина в текстах народної творчості має і позитивне естетичне навантаження обраних ознак вихідної реалії, безпосередньо перенесене на позначувані референти: *калина* – 'краса', 'дівчина', 'дівоцтво'. Також у символічній семантиці *калина* є семи 'краса', 'дівоча цнота', *цвіт* – 'незайманість', *зламана калина* – 'зрілість дівчини', *зламаний цвіт з ягодами* – 'кохання'.

В основі зіставлення – конкретно-чуттєве зображення внутрішнього світу людини. Незалежно від того, чи виражене зіставлення ситуацій відповідними лексичними засобами, чи наявне як прихований зміст, маємо аналогічну до народної пісні зображально-художню функцію: рельєфно у рухомих картинах передається глибша семантика символів.

Як і в народних піснях, з Лукашем і Мавкою порівнюються ясен і дика рожа. У народноепічній мові символічне значення парубка – дуб, ясен; дівчини – калина, вишня, рожа. У тексті драми-феєрії семантичний паралелізм витриманий від початку і до кінця твору. У сцені зустрічі Мавки з Лукашем це порівняння двох закоханих пар: *Он бачиш, там питає дика рожа: / «Чи я хороша?» / А ясень їй киває у верхівтті: / «Найкраща в світі»* (114). Наближення трагічної розв'язки готує і сполука *ясень втятий*, яка асоціюється з усталеним порівнянням (*впасті*) як *зрубане (втяте) дерево: Він в подобі людській / Упав мені до ніг, мов ясень втятий* (170).

Вступаючи у взаємозв'язок з мовними одиницями інших рівнів, лексичний повтор сприяє виявленню загальних семантичних ознак, які лежать в основі зв'язності всього твору чи окремих дій, сцен, фрагментів. У мові досліджуваного твору це варіювання різних частин мови, пов'язаних спільністю кореня, народноепічні контактні лексичні повтори дієслова та іменника того ж кореня: *Рада б я волю вволити, / Тільки ж сама я не маю вже волі* (151). Завдяки повтору лексичні одиниці художньо увиразнюються, надаючи висловлюванню відповідної емоційної насиченості, що досягається за рахунок тісної взаємодії лексичних і синтаксичних засобів. В іншому разі повтор спільнокореневих слів – прикметника та іменника – нейтралізує негативне значення усталеної сполуки *відьомське кодро*. Саме в такий спосіб Леся Українка актуалізує словотворний ланцюжок: *відати – відьма – відьомський*:

Мати: Вже ж – Відьомське кодро!

Лукаш: Немає відома, чим вам годити (1ц28).

На основі символічного значення епітета *червоний* поетеса вибудовує картину загибелі русалки. Власне усталене сполучення *червоний мак* маємо асоціативно, воно вказує безпосередньо на яскравий колір квітки, яка впадає в очі, і вторинна асоціація прикметника *червоний* – ‘кривавий’: *Мак між жаром червонів, а тепер вже почорнів, наче кривця пролилася, в бороздонці запеклася...* (137). Важливу роль у створенні образу має протиставлення відприкметникових дієслів *червоніти* і *почорніти*. В авторському контексті цілком у народному ключі червонів набуло значення ‘був окрасою’ і, позбавлений життєвої сили, *почорнів* – ‘помер’.

Леся Українка зрушила глибокі шари емоційно-поетичного словника, відобразивши широту і різнобічність своєї мовної свідомості, сміливість своїх суспільних і естетичних поглядів. Вона розширює семантичні поля прадавніх пісенних образів, надавши їм не тільки пісенного чуттєвого звучання, а й глибокого інтелектуального змісту, який розкривається в складних асоціативних зв'язках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Приклади подаються за виданням: Українка Л. Збір. тв.: В 4 т. – К., 1982. – Т. 3.
2. Муромцева О. Г. Головні процеси розвитку лексичного складу української мови другої половини ХІХ ст. // Мовознавство. – 1983. – №5. – С. 18–25.
3. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова. – К.: Наук. думка, 1987. – 248 с.

SUMMARY

The article is devoted to analysis of the semantic folk lexical nominations in the “Forest song” by Lesja Ukrainka.

УДК 81'373. 21 (477.44)

Оксана КУЗЬМИЧ

ТОПОНІМІКА ХОЛМЩИНИ ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті обґрунтовуються необхідність, напрямки і джерела дослідження холмського топонімікону (понад 700 онімів), який має багато споріднених ознак з українськими географічними назвами.

Ключові слова: власна назва, географічна назва, топонім, онім, топонімікон, ареал, регіон, ономастика, семантика, історія мови

Вивчення власних назв – одне з актуальних завдань сучасної лінгвістики, що зумовлюється

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СИНТАКСИСУ	3
Шульжук К. Ф. Функціональні вияви вокатива	3
Щербачук Н. П. Особливості реалізації валентної рамки предикативів дії та стану в простому елементарному реченні-репліці	8
Шкарбан Т. М. Складні конструкції з однорідною супідрядністю нерозчленованої структури.....	13
Давнюк С. В. Структурні та функціонально-стилістичні особливості сурядно-підрядних конструкцій у художньому та публіцистичному стилях	17
Ричагівська Ю. Є. Складне речення поетичного мовлення як об'єкт стилістичного синтаксису.....	23
РОЗДІЛ ІІ. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛЕКСИКОЛОГІЇ	27
Адах Н. А. Експресивно-стилістичний потенціал авторських лексичних новотворів (на матеріалі поезії Василя Барки).....	27
Гаврилюк Н. В. Словотворчість київських неокласиків з погляду статистики	31
Максимчук В. В. Складні індивідуально-авторські субстантиви у лексиконі поетів Рівненщини	35
Поліщук О. Г. Авторські новотвори-репрезентанти колірної картини світу в українській поезії ХХ століття.....	40
Біловус Г. Г. Авторське використання фразеологізмів у повістях Тараса Шевченка.....	46
Локайчук С. М. Іншомовні запозичення в українській археологічній терміносистемі	51
Яременко Т. Г. Словотвірний потенціал дієслівної лексики зі значенням часу.....	57
РОЗДІЛ ІІІ. ПРОБЛЕМИ МОВОЗНАВЧИХ ТЕОРІЙ	65
Мединська Н. М. Філософське та лінгвістичне трактування категорії ознаки	65
Архангельська А. М. Родо-статева транспозиція як чинник експресивності маскулінних домінантів (ономасіологічний аспект)	70
Шевчук Т. Б. Концепт <i>щастя</i> в лексичній системі української мови	74
Нікульшина Т. М. Особливості вербальної експлікації лексико-семантичного мікрополя «місцевість» у зіставному аспекті (на матеріалі англійської та української мов)	78
Любимова С. А. Дослідження семантики похідних слів з основою «Flappet».....	85
Войцешук Л. А. До питання філософії мовлення: Ф. де Соссюр, М. Бахтін, Дж. Л. Остін	88
Деменчук О. В. Параметрія семантичної відповідності експерієнтівів (на матеріалі лексики чуттєвого сприйняття англійської, польської та української мов)	91

РОЗДІЛ ІV. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ ТЕКСТУ, СОЦІОЛІНГВІСТИКИ ТА КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ 100

Домилівська Л. В. Лінгвістичні домінанти художнього тексту як вербалізація авторської мовної свідомості.....	100
Чеберяк А. М. Сербіна Т. Г. Чинник особи адресата та його комунікативні ролі в композиційній організації мовленнєвого жанру «відкритий лист».....	104
Воробйова Л. М. Функції телереклами та її мовна форма.....	109
Степанова О. І. Особливості функціонування одиниць українського мовленнєвого етикету на сучасному етапі.....	112
Бобрикова Ю. В. Поетична культура молоді як елемент соціолінгвістики.....	116
Олексівець Л. С. Специфіка публічної монологічної мови.....	121
Дергач Д. В. Лінгвістична інтерпретація функцій топонімів у стилі масової інформації.....	125

РОЗДІЛ V. ПРОБЛЕМИ ТОПОНІМІКИ, ДІАЛЕКТОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ..... 131

Мандрик Н. В. Теоретичні засади вивчення питання про походження слов'янської писемності.....	131
Кирилкова Н. В. Оновлення семантики слова в авторському тексті.....	138
Кузьмич О. О. Топоніміка Холмщини як об'єкт лінгвістичних досліджень.....	140
Мазяр В. В. Структурно-семантична характеристика гончарської лексики в українських західнополіських говірках.....	143

РОЗДІЛ VI. ПРОБЛЕМИ МОВНОЇ ОСВІТИ 148

Шульжук Н. В. Формування комунікативної компетенції студентів-філологів в умовах нового теоретико-інформаційного змісту курсу «Сучасна українська літературна мова».....	148
Лещенко Г. П. Система формування мовної компетенції учнів загальноосвітньої школи.....	153
Гетманчук Н. О. Текст як засіб формування лінгвокраїнознавчої компетенції майбутніх учителів.....	162
Іщук І. С. До проблеми вивчення мовленнєвого етикету в школі.....	168

Наукове видання
Збірник наукових праць
Актуальні проблеми сучасної філології
Мовознавчі студії
Випуск XVII

Упорядкування та наукове редагування
Степанова О.І.

Технічний редактор
Литвак А.М.

ББК 81 Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету.
А 43 Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії.
4 Вип. 17. – Рівне: РДГУ, 2009. – 176 с.
УДК
811.161.2

Здано до набору 25.09.2009р. Підписано до друку 6.11.2009р.
Формат 70x100¹/₁₆.
Папір офсетний. Друк на ризографі.
Гарнітура Times New Roman Cyr.
Умовн. друк. арк. 8.0.
Тираж 300 прим. Зам. 57/1.

Видавничі роботи: редакційно-видавничий відділ РДГУ
33000, м. Рівне, вул. С.Бандери, 12.
Рівненський державний гуманітарний університет.
Адреса редакції: м. Рівне, вул. Остафова, 31; кафедра української мови